

М. М. Чобанюк

*Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка*

Ідейно-художні особливості творчості Джона Фаулза у світлі теорії концептуального художнього синтезу

Чобанюк М. М. Ідейно-художні особливості творчості Джона Фаулза у світлі теорії концептуального художнього синтезу. У статті йдеться про ідейні та філософські доміанти творчості Джона Фаулза, висвітлюється своєрідність системи персонажів ранніх романів автора у світлі теорії концептуального художнього синтезу.

Ключові слова: *художній синтез, поетика, персонаж, концептуальність.*

Чобанюк Н. Н. Идейно-художественные особенности творчества Джона Фаулза в свете теории концептуального художественного синтеза. В статье говорится об идейных и философских доминантах творчества Джона Фаулза, освещается своеобразие системы персонажей ранних романов автора в свете теории концептуального художественного синтеза.

Ключевые слова: *художественный синтез, поэтика, персонаж, концептуальность.*

Chobanyuk M. M. Ideological and artistic features works by John Fowles in the light of the theory of conceptual art synthesis. The article refers to the dominant ideological and philosophical works of John Fowles, highlights the uniqueness of the characters early novels of the author in the light of the theory of conceptual art synthesis.

Keywords: *art synthesis, poetry, character, conceptual.*

Творчість Джона Фаулза являє собою цікавий об'єкт для дослідницької уваги через багатство своєї поетики, оригінальність філософсько-естетичної програми письменника, його постійний пошук у напрямку новаторства, що базується на надзвичайно потужному креативному потенціалі автора, який не прагне знищити та реконструювати надбання літератури минулих епох, а створити на їх основі роман, де нова форма відповідала б новому змісту. Твори Дж. Фаулза — романи, повісті, оповідання, есе — попри розмаїття тем і образів, багатство прийомів художнього зображення — об'єднані провідною для його творчості проблемою: формування самосвідомості як необхідної умови для досягнення свободи. Коло його тем досить широке, проте найактуальнішими для себе та суспільства ХХ століття, він вважав проблему «Межі між Небагатма та Масою», яка проходить не між людьми, а в середині кожного, бунт проти авторитету умовностей, виняткової залежності особистості від нав'язаних суспільством образів, проти влади випадку, який нищить людське в людині або, навпаки, відроджує особистість до нового життя. Осягнення власної сутності сприяє орієнтації у світі і роз-

криттю можливостей особистості. Подолання відсталості, архаїчної, темної стихії, притаманної людині, відкриває можливості для прилучення до життя, краси, гуманності.

Без сумніву, творчість Дж. Фаулза викликає величезний інтерес як серед читачів, так і серед критиків та літературознавців. Серед українських науковців, які вивчали його праці, варто виділити С. Павличко (1993), Н. Жлуктенко (1993), О. Сачик (1997), Г. Костенко (2001), Ю. Кіндзерська (2007), які у своїх дослідженнях торкалися проблеми персонажа у контексті досліджень особистості авторського стилю, його філософсько-естетичних поглядів, загального художньо-ідейного аналізу твору. Тому вважаємо нашу спробу дослідити поетику романів Джона Фаулза у світлі теорії концептуального художнього синтезу актуальною та новою.

Вперше про поняття художнього концептуального синтезу як явища сучасного літературного процесу на межі тисячоліть заявив Л. Г. Андреев («От «Заката Европы» к «концу истории» (2000) та «Чем же закончилась история второго тысячелетия? Художественный синтез и модернизм» (2001)). У вітчизняному літературознавстві послідовниками ідей пред-

ставника московської філологічної школи стали О. Д. Міхільов, М. В. Богун. На думку науковців, творчість Дж. Фаулза насичена прийомами синтезуючого мистецтва, тому, помилково вважати його представником постмодернізму. У статті «Концептуальний художній синтез versus постмодернізм» О. Д. Міхільов [7:188] окреслив наступні ознаки творів концептуального художнього синтезу.

1. Всі вони так чи інакше перебувають у силовому полі гуманізму в широкому сенсі цього слова, всі вони незмінно в центр своїх роздумів ставлять одвічне питання про людину в потоці історії, її місце в суспільстві й у Всесвіті. Звідси посилення філософського початку в творах даного напрямку .

2. Стійка тенденція в зацікавленості людською долею, що необмежена рамками індивідуального, а зв'язана з долею загальнолюдською. Кажучи словами Т. Манна, «Відчувати і мислити як частинка людства» [5:176]. Можна вважати, що це художнє відображення характерних для концептуального синтезу світоглядних орієнтацій, пов'язаних зі стрімко мінливим масштабом геополітичних і соціальних змін, що формує нову планетарну (глобальну) свідомість [2:1, 28] і світосистемний аналіз [1:45, 211]. З цим пов'язане загальне для письменників даного напрямку прагнення до «Всеохоплюючого роману» (Г. Г. Маркес), до «тотального роману» (М. Уельбек), до «величезного розширення тематичних горизонтів», до роману, який «розмірковує над всім, що має відношення до людини» (М. Кундера).

3. Творча установка письменника, що є його внутрішньою потребою, витягти з кожного свого задуму і створюваного ним твору «щось потрібне людям, якийсь внутрішній зміст» [5:173]. М. Варгас Льоса вважає, що «література, позбавлена моральності нелюдська» (Нобелівська лекція «Похвала читанню та літературі», 2010).

4. Широке використання всіх засобів сучасної літератури, починаючи з арсеналу ідей і закінчуючи самими витонченими прийомами оповіді, заради досягнення того «злиття художніх енергій» [3:39], того художнього синтезу, який, на відміну від плоскої інтертекстуальності постмодернізму, генерує естетичну силу художнього твору.

Після «Колекціонера» («The Collector») в 60-х роках ХХ ст. побачили світ романи Дж. Фаулза «Маг» («The Magus», 1965), «Жінка французького лейтенанта» («The French Lieutenant's Woman», 1969). До цього ж періоду належала і книга «Арістос» («The Aristos»,

1964), як зазначив сам автор, «уперше опублікована всупереч порадам майже усіх, хто її читав» [8:7]. Це своєрідний «автопортрет митця», який дозволив читачеві ознайомитися з широким колом питань, що хвилювали на той час автора. Письменник веде розмову про справжнє призначення людини — самому стати «магом», тобто «усвідомити обмеженість власної свободи, усвідомити власну ізоляцію, усвідомити що відповідальність і вивчити свої особистісні здібності, а згодом за їх допомогою зробити ціле людянішим» [8:27]. Висловлені в «Арістосі» ідеї певною мірою виявляються в усіх його творах на різних рівнях їх ідейно-художньої будови.

У своїх естетичних принципах Дж. Фаулз орієнтувався на класичні традиції, високо цінував реалістичне мистецтво, вважав його зв'язок із життям «непроминушою вартістю, хоча у власній літературній творчості аж ніяк не дотримується традиціоналістських кліше, органічно поєднуючи свою відданість класиці зі сміливими художніми експериментами» [6:655].

Романи Дж. Фаулза вражають жанрово-стильовою різноманітністю. Традиційна класифікація на персонажів героїчно-авантюрного та соціально-буттєвого типу (класифікація М. М. Бахтіна), на думку Ю. Кіндзерської, виявилася недостатньою, тому що вони не лише дійові особи, рушії сюжету, але й виразники авторської ідеї про те, що «письменник повинен своїми творами активно впливати на навколишню дійсність та перетворювати її на кращу» [4:263].

До героїв-ідеологів, тобто таких, які виступають носіями певних ідей та життєвих програм, відносяться Клеґ та Міранда («Колекціонер»), Кончіс та Лілія де Сейтас («Маг»), Місіс Поултні («Жінка французького лейтенанта»). Ці персонажі аксіологічно полярні і виражають авторський погляд на те, що суспільство поділяється на «Багатьох» (the Many) та «Вибраних» (the Few). Клеґ та Місіс Поултні відносяться до негативних, антигероїчних образів, тоді, як Міранда, Кончіс та де Сейтас втілюють авторський ідеал людини-Арістос, тобто людини, яка усвідомлює свій істинний стан у світі, вільна від всіх ілюзій та метаоповідей, приймає всі свої страждання, ізоляцію, смертність і власну свободу, яку спрямовує на перетворення існуючого світу на людяніший: «Прийняти обмеженість власної свободи, власну ізоляцію, відповідальність, вивчити свою особливу могутність, і тоді, за допомогою них, олюднити все: ось що найкраще для ситуації, яка

склалася» [11:186]. Кончіс, персонаж, який усвідомив та звільнив ту частину своєї особистості, що її Фаулз називає Арістос, створює особливий простір «мета театр», у якому за допомогою гри позбавляє людей залежності від власних придуманих ролей, неістинної віри у релігійні, політичні та наукові фантоми і повертає людину до неї самої, до її істинної сутності. Він змушує сучасну типову людину пройти через аналоги історичних випробувань, які випали на долю людства у XX столітті і тим самим усвідомити закладене у масовості зло, тому що саме маси винні у війнах та людських стражданнях. «Вирвати людину з пут мас, зробити її самостійною, індивідуальною і відповідальною за свої вчинки — ось у чому полягає мета нового героя Фаулза» [4:264]. Лілія де Сейтас виступає інтерпретатором подій роману та проповідником основного правила співжиття людей — не приносити біль без потреби. Фактично, обидва персонажі, становлять єдине ціле, яке поєднує в собі чоловіче та жіноче начало. Автор підкреслив у передмові до роману, що хотів Кончіса зробити жінкою, але потім відмовився від цього задуму і створив образ де Сейтас.

Ці образи не можна віднести до класичних героїчних, оскільки вони позбавлені необхідних героїчних чеснот, таких, як сила, відвага, вони не здобувають перемогу на окремому полі битви, не прагнуть слави і увіковічення на скрижалях історії. Їхніми вчинками керує не прагнення розірвати фабулізм життя чи воля бути героєм та коханим. Вчинки спрямовані на сьогоднішню та на окрему людину, а вже через зміну окремої людини вони намагаються змінити суспільство. Героїзм, в розумінні Кончіса, передбачає повернення до епохи неоліту та невинуватого гри з життям, єдиним цінним, що є в людини, заради абстрактного замилювання романтикою героїзму. Автор зображає Кончіса як дезертира та винуватця смерті вісімдесяти чоловік, тим самим позбавляючи цей образ героїчної потенції. Не можна віднести Кончіса і до соціально-буттєвого типу, тому що він знаходиться поза межами суспільства, поза правилами гри у суспільстві. Суспільна дійсність дисгармонізує з його власними принципами, і конфлікт роману визначається саме опозицією суспільних конвенцій та усвідомленої свободи як персональної відповідальності. Антигероїчним образ Кончіса неможливо назвати через його ціннісну орієнтацію та активність у прагненні перетворити світ на кращий.

Образ Міранди розкриває процес становлення людини-Арістоса в умовах ув'язнення

посередністю. На його початку дівчина демонструє несамостійність та певну загубленість у світі; в кінці вона приходиться до розуміння основних екзистенційних категорій, таких як Бог, свобода, істина, буття. У романі «Колекціонер» вперше звучить теза автора про особливу місію, покладену на «Вибраних», які «повинні взяти на себе контроль і спрямувати стихійний рух мас, немов ковбої у фільмах про Дикий Захід» [9:283]. Погляди автора втілюються у програмі про необхідність національної та класової терпимості, лівих політичних поглядів, примат творчості, особливу місію творця. Фаулз переконаний у тому, що єдині люди, здатні змінити ситуацію на краще, складають інтелектуальну еліту, яка змушена опиратися спокусам філістерського світу. Саме з ними ідентифікує себе Міранда: «Терпіти не можу тупих на зразок Калібана, що придушені власною дріб'язковістю, ницістю, егоїзмом. Скільки їх! А меншість вимушена тягнути на спині цей мертвий тягар. Лікарі, викладачі, люди мистецтва, я — одна з них» [9:281]. Подібні думки Фаулз висловив у своєму есе «Я пишу, а отже я існую», в якому, зокрема, пише про те, що коли Міранда говорить про Вибраних, то вона має на увазі саме тих, кого вважає Вибраними сам письменник — творців, які не мають вибору, крім бути вільними і саме це відрізняє їх від Маси — Багатьох [12:13].

Антигероїчні ідеологи Місіс Поултні та Клегг виступають у романах Фаулза втіленнями антижиття, філістерської стагнації та джерела зла. Колекціонерство для Фаулза — еквівалент антижиттю, так само як і наука, яка заради абстрактної цілі нищить саме життя — ідея, яка проходить через весь роман і низку його есе («Експонати колекціонера. Вступ», «Сліпе око»), в яких він пише, що сам захоплювався колекціонуванням метеликів, рослин і подібного, на що «зараз я оглядаюся зі злим соромом» [12:309]. Як пише сам письменник, основною метою написання та вибору назви роману «Колекціонер» було виразити ненависть «легальній первізі, адже всі колекціонери-природознавці в кінці кінців колекціонують одне й те саме: смерть живого», і таке колекціонування заради задоволення є безумовним злом і «жоден з моральних виборів нашого часу не є прозорішим» [12:310].

Персонажі-архетипи, на думку Ю. Кіндзерської, не є виразниками ідей, але виражають певні складові людської особистості, її вияви. До архітепічних персонажів належать образи Ніколаса Ерфе («Маг») та Чарльза Смітсона («Жінка французького лейтенанта»),

процес індивідуального становлення яких складає сюжетну канву романів. На початку роману герої демонструють стан інфантильності і залежності від устоїв, моралі, свою нереалізованість та не автентичність. Після низки випробувань, які вимагають здійснення свідомого вибору, вони приходять до розуміння власної сутності й істинного стану людини в світі. Письменник, сповідуючи на цьому етапі свої творчі погляди екзистенціалізму, відтворює процес автентизації особистості, якій пощастило вирватись за рамки власної обмеженості, історичної залежності. Автор описує трагічну свідомість екзистенційно просвітленої людини у кінці романів, досягаючи одночасно параболічної завершеності та дидактичності і залишаючи простір для читацької активної уяви, для перевірки читачем своєї автентичності, як він це робить у романі «Жінка французького лейтенанта»: «Ріка життя, її таємничі закони і таємничий вибір, тече в пустельних берегах, а вздовж другого пустельного берега починає йти Чарльз, людина позаду

невидимого лафету, на якому спочиває його власне тіло. Він йде до безжальної смерті, самогубства? Я так не думаю: він нарешті знайшов часточку віри у себе, щось справді унікально неповторне, на чому можна будувати; він вже почав — хоча сам став би гірко, зі сльозами на очах, це заперечувати — усвідомлювати, що життя (якби Сара не підходила на роль сфінксу) все ж таки не символ, це не одна-єдина загадка і не одна-єдина спроба розв'язання, яка не повинна втілюватися в одному-єдиному обличчі, що не можна один раз невдало витягнути жереб; що життя потрібно неправильно, пусто, безнадійно, в залізному серці міста, але пережити. І знову виходити в розбурханий, солений, чужий океан» [10:399].

Героїзм персонажів Джона Фаулза олюднений та жертковий, але не стосовно маси, а стосовно окремих людей, а через людей до суспільства в цілому. Чим більше людей усвідомлюють власну цінність та неповторність, власне життя як скарб, тим більше шансів з'являється у світу стати кращим.

Література

1. Валлерстайн И. Миросистемный анализ : Введение / Иммануил Валлерстайн : [пер. с англ. Н. Тюкина]. — М. : Изд. дом «Территория будущего», 2006. — 248 с.
2. Гроф С. Революция сознания : Трансатлантический диалог / С. Гроф, Э. Ласло, П. Рассел ; [пер. с англ. М. Драчинский]. — М. : ООО «Издательство «АСТ» и др., 2004. — 248 с. [8]. — [Philosophy].
3. Иванов Вяч. Родное и вселенское / Вячеслав Иванов; [Сост., вступ. ст. и прим. В. М. Толмачева]. — М. : Республика, 1994. — 428 с. — [Мыслители XX века].
4. Кіндзерська Ю. Типологія системи персонажів ранніх романів Джона Фаулза / Ю. Кіндзерська / Наукові записки. Серія : Літературознавство / за ред. проф. М. Ткачука. — Тернопіль : ТНПУ, 2007. — Вип. 22. — С. 261–273.
5. Манн Т. Собр. соч. в 10 т. — Т. 9: О себе и собственном творчестве / Томас Манн [пер. с нем.]. — М. : Гос. изд-во худож. лит., 1960. — 686 с.
6. Михальська Н. ФАУЛЗ, Джон Роберт / Н. Михальська / Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник. У 2 т. Т. 2: Л—Я / за ред. Н. Михальської та Б. Щавурського. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2006. — 864 с.
7. Михилев А. Концептуальный художественный синтез Versum постмодернизм // Мова. Свідомість. Концепт : зб. наук. праць / відп. ред. О. Г. Хомчак. — Мелітопіль : ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2012. — Вип. 2. — 316 с.
8. Фаулз Дж. Аристос: Размышления, не вошедшие в книгу Екклезиаста / Джон Фаулз / М., 2002. — С. 4–29.
9. Fowles J. The Collector. — London: Vintage, 1998. — 283 p.
10. Fowles J. The French Lieutenant's Woman. — London: Traid/Panther Books, 1985. — 399 p.
11. Fowles J. The Magus. — London: Vintage, 1997. — 656 p.
12. Fowles J. Wormholes. Essays and Occasional Writing. — London: Vintage, 1999. — 484 p.